

«НЕМОЖНА ТРИМАТИ ЧАШУ І ПАСТИРСЬКИЙ ЖЕЗЛ РУКАМИ, НА ЯКИХ – КРОВ»: РЕАКЦІЯ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВІЙСЬКОВУ АГРЕСІЮ 2022 Р. РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Оліцький В. О.

Вступ

Україна поліконфесійна демократична держава, яка забезпечує рівні умови функціонування та розвитку усіх релігійних об'єднань. Всього в державі діє близько 100 конфесій, які складають 37 тисяч релігійних організацій. Переважна більшість громадян України сповідує православ'я. Сучасне українське православ'я характеризується поділом на два напрямки в основі якого лежить юрисдикційна приналежність, а не канонічні відмінності. З кінця 2018 р., в Україні православні віруючі об'єднуються довкола Православної церкви України (ПЦУ) та Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). Остання є частиною Руської православної церкви (РПЦ), що впливає, як на її діяльність в цілому, так і на окремі позиції відносно тих чи інших питань українського суспільства, держави чи політичної структури. Така єдність забезпечує присутність російського православ'я та ідеології в українському суспільному просторі.

Не зважаючи на законодавче відокремлення держави від Церкви, функціонуючи у суспільному просторі, маючи вплив на віруючих, релігійні організації впливають на суспільно-політичні процеси в державі. Це дало можливість Росії використати релігійний фактор для здійснення військової агресії проти України, перетворивши РПЦ на один із способів провадження гібридної війни. До початку російської агресії проти України у 2014 р., українською стороною релігійний аспект фактично не розглядався як можливий чинник гібридної війни. Початок військової інтервенції в Криму та на Сході України у 2014 р., продемонстрував громадянам та міжнародній спільноті, що в умовах гібридної війни Росія не лише готова до використання даного напрямку, але й активно його застосовувала.

Попри це, протягом 2014–2022 рр. РПЦ та її складова в Україні – УПЦ МП, намагалися не позиціонувати себе як сторону конфлікту. Ситуація кардинально змінилася із початком чергового етапу військової агресії Росії проти України в лютому 2022 р. Напередодні бойових дій та в ході війни, РПЦ офіційно у публічному просторі постійно демонструє свою підтримку військовим діям Російської Федерації, намагаючись обґрунтувати їх необхідність, виправдати військові злочини та забезпечити підтримку діям російської влади та армії у суспільстві та на міжнародній арені.

Метою дослідження є аналіз форм, методів, змісту та завдань реакції Руської православної церкви на військову агресію 2022 р. Росії проти України.

Джерела та історіографія. Для дослідження сучасної реакції РПЦ, автором, в якості джерел використано публікації на офіційному сайті Московської патріархії. В основу дослідження лягли переважно проповіді Патріарха Кирила, повідомлення та прес-релізи зустрічей, які в найбільшій мірі відображають офіційну позицію російської церкви. Для висвітлення ролі, масштабів та значення РПЦ в російській військовій агресії використано дані ГУР МО України та листування Синодального відділу з благодійності РПЦ.

Питання участі РПЦ у російських військово-політичних протистояннях, у тому числі в російсько-українській війні, є актуальним як для вітчизняної та зарубіжної історичної науки, так і для інших галузей, зокрема богослов'я та релігієзнавства. Архімандрит Кирило (Говорун) проаналізував явище політичного православ'я та аргументував відповідність даного терміну сучасному російському православ'ю¹. А. Колодний ґрунтовно описав роль особистості в релігійних процесах та позицію Патріарха Кирила (Гундяєва) щодо України. Автор, на основі даного аналізу, доречно спрогнозував майбутнє негативне ставлення щодо української політичної та церковної самостійності керманічом РПЦ². В. Балюк та М. Дорошко дослідили вплив релігійного чинника на внутрішні процеси консолідації в Україні та причини і наслідки російсько-української війни. Авторами, зокрема висвітлено позицію РПЦ та УПЦ МП відносно війни у 2014–2108 рр. та місце РПЦ у політиці Росії³. П. Ковальчук проаналізувавши основні напрямки пропаганди РПЦ, висвітлив їх особливості як одного із методів ведення гібридної війни Росії проти України⁴. Л. Леустен та В. Самохвалов

¹ Гворун К., архімандрит. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву / пер. з англ. О. Панич. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 152 с.

² Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017. 740 с.

³ Балюк В., Дорошко М. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2020. № 1 (51). С. 5–11.

⁴ Ковальчук П. Зміст та основні напрямки пропаганди Російської Православної Церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 31–36.

дійшли висновку, що у східному православ'ї національні церкви виконують державні функції у трьох сферах, а саме налагоджують дипломатичні канали комунікації; мобілізація вірних на національному та міжнародному рівнях; просування дискурсів про безпеку людини⁵. Дані дослідження дали можливість автору сформулювати теоретичне підґрунтя реакції РПЦ на російсько-українську війну.

Сучасне російське православ'я, як чинник військової агресії. Однією із провідних ідеологій, які активно підтримує та всіляко стимулює Російська Федерація є теорія «русского мира», компонентом якої слугує Церква. Сучасна РПЦ, не лише підтримує дану теорію але і виступає активним учасником її реалізації, сакралізувавши та перетворивши її на складову російського православ'я. Зважаючи на дані факти, можна стверджувати, що сучасне російське православ'я перетворилося на політичну релігію. Це поняття створене для опису політичних процесів у Європі ХХ ст. Італійський дослідник політичних релігій Е. Джентіле визначив політичну релігію, як тип релігії, що сакралізує ідеологію, рух чи політичний режим через обожнення секулярного явища, перетвореного на міф і осмисленого як первинне, беззаперечне джерело смислу та кінцева мета людського існування на землі⁶.

Погоджуючись із думкою К. Говоруна, відзначимо, що РПЦ відіграла провідну роль у формуванні пострадянської політичної релігії, яка в період третього терміну президентства В. Путіна (2012–2018 рр.) була схвалена ним в якості нової ідеології російської держави. Церква маючи тісний зв'язок із російською державою, зберігає вірність попереднім версіям російської політичної релігії. Саме тому, вона сьогодні в собі поєднує абсолютно несумісні між собою ідеологеми царської та радянської версій⁷. Звідси, туга за імперським минулим та реабілітація радянського, канонізація імператора Миколи II з одного боку та вихваляння Й. Сталіна з іншого тощо. Саме на ці особливості російського православ'я спирається сучасна російська влада, у тому числі здійснюючи військову агресію проти України.

Вагому роль у втіленні даної ідеологічної складової сьогодні становить ідея об'єднання східнослов'янських народів, а фактично відновлення колишніх кордонів Російської імперії, тези про богообраність «русского народа», війна із Заходом. Про активну підтримку Церквою цієї ідеології свідчать публічні висловлювання ієрархів та офіційних речників РПЦ. Так, Патріарх Кирило (Гундяєв) вважає «русский мир» окремою цивілізацію,

яку становлять росіяни, українці, білоруси, інші не слов'янські народи, за умови, що вони сприймають її моральні та духовні цінності⁸. В. Чаплін, який до 2015 р. був офіційним речником РПЦ, неодноразово публічно підтримував «війну проти Заходу» в Україні. Частими є також вихваляння ієрархами РПЦ, у тому числі в Україні (УПЦ МП) особи В. Путіна та його діяльності. Зокрема одеський митрополит Агафангел публічно від імені духовенства та віруючих своєї єпархії вітав В. Путіна з обранням на третій термін Президента Росії⁹.

РПЦ та її складова в Україні – УПЦ МП, відкрито підтримували і дії російської влади спрямовані проти України. Відносно історичних подій, позиція цієї Церкви в Україні більш схильна до російської історіографії та трактування історії. Зокрема, вона заперечує факт голодомору-геноциду 1932–1933 рр., висловлює абсолютно негативне ставлення до І. Мазепи, УПА тощо. Неодноразовими були випадки коли священники УПЦ МП відмовлялися відспівувати загиблих на Сході України українських військовослужбовців. Такі позиції не лише переважали та переважають серед духовенства, але й активно поширювалися серед віруючих. Усе це створювало ідеологічну основу підтримки РПЦ та Російської Федерації.

Російський аналітик О. Малашенко зазначав, що політизація РПЦ взагалі вийшла за межі можливого. Втручанням у світські справи Патріарх насамперед прагне збільшити власну політичну вагу, підтримуючи та легітимізуючи російську владу. Така позиція впливає на формування кон'юнктури в Російській Федерації¹⁰. Крім того, вона впливає на позицію УПЦ МП яка намагається, за прикладом Росії, впливати на українську політичну сферу. Відбулося зближення проросійської політичної еліти України із УПЦ МП, її фінансова та політична підтримка. Проросійське крило політиків стає частиною Церкви приймаючи духовні висвячення. Користуючись своїм становищем ці політики намагаються лобювати інтереси РПЦ в Україні на вищому державному рівні. Особливо таке зближення відбувалося за Президента В. Януковича, коли УПЦ МП максимально зблизилася не лише із політичним режимом В. Януковича, але й з державою. Саме за таких умов почав втілюватися релігійний аспект російської агресії в Україні. Можна говорити, що зближення проросійської політичної та церковної еліти напередодні 2014 р. було підготовчим етапом майбутньої гібридної війни та військової агресії.

В ході Революції Гідності, анексії Криму та російської військової агресії на Сході України, серед іншого активно використовувався релігій-

⁵ Leustean, Lucian N. Vsevolod Samokhvalov. The Ukrainian National Church, Religious Diplomacy, and the Conflict in Donbas. *Journal of Orthodox Christian Studie* 2019. № 2. Pp. 199–224.

⁶ Гворун К., архімандрит. С. 33.

⁷ Там само. С. 57–70.

⁸ Балюк В., Дорошко М. С. 6.

⁹ Гворун К., архімандрит. С. 68–70.

¹⁰ Балюк В., Дорошко М. С. 6.

ний чинник. РПЦ зайняла антиукраїнську позицію, заперечуючи російську агресію, заявляючи про громадянську війну, підтримуючи російську владу та особисто В. Путіна. Відомі випадки переховування сепаратистів та їх зброї у храмах та монастирях УПЦ МП, освячення зброї сепаратистів¹¹. Американський соціолог Х. Казанова стверджував, що в подіях 2014 р. і російсько-українському протистоянні релігія відіграє колосальну роль, тому що в Україні зберігаються імперські інтереси Кремля й інтереси проекту РПЦ¹².

У російській агресії проти України збіглися інтереси Російської Федерації та РПЦ. Цим актом фактично реалізовується ідеологія «русского мира», відповідного до якої держава скептично ставиться до незалежності України, вважаючи її своєю невід'ємною частиною, або як мінімум власних геополітичних інтересів. Церква ж вважає Україну своєю канонічною територією. Крім того, саме із територією Української держави пов'язані важливі ідеологічні символи, які ставляться в початки як російської державності так і Церкви. За подібних умов, обидві структури не могли дозволити віддалення України від Росії і її цінностей та зближення її із Європою і європейськими цінностями. В ході Революції Гідності та початку російської агресії, частина віруючих УПЦ МП не поділяючи її позиції змінила ієрархічне підпорядкування, приєднавшись до УПЦ КП, а в майбутньому – до ПЦУ. Росія сприймає їх як ворожі, що постійно демонструється відповідною риторикою. Одним із можливих варіантів збереження свого впливу та насадження ідеології «русского мира» залишалася саме військова агресія та поширення впливу РПЦ.

В такій ситуації, релігійний фактор російської військової агресії в Україні є важливою складовою російсько-української війни. Він постійно підживлюється як цивільною так і релігійною владою Росії. Релігійна присутність в Україні залишається чи не єдиною можливістю впливу на частину українського суспільства з метою збереження проросійського спрямування зовнішньої політики України та поширення ідеології «русского мира».

Творення російського православ'я як політичної релігії та активна підтримка військової агресії Росії проти України тісно пов'язі із особою Патріарха РПЦ Кирила (Гундяєва). На думку А. Колодного, кожна релігійна система в період свого становлення має певну особу, яка формує головні концепти, визначаючи тим самим головний ідеологічний курс

і подальший поступ. Індивідуальні особливості керівних людей визначають фізіономію історичних подій, відіграють певну роль в процесі їх розвитку, хоча їх напрямок визначається все таки загальними причинами. Разом із тим, жоден лідер не може нав'язувати суспільству ті відносини, які не відповідають стану його сил. Роль особи в процесах релігійстворення впливає на розвиток певних течій чи конфесій, формування і утвердження їх організаційних виявів, розвитку богословської концепції, діяльність конфесійних громад тощо. Окремо роль особистості у релігійному житті проявляється в діяльності спрямованій на організаційні структури, формуванні певних інституцій¹³. Це чітко проявляється на впливі Патріарха Кирила на утвердження православ'я в Росії як політичної релігії, яка в значній мірі базується на ідеології «русского мира». Відповідно, зблизившись із владою та політичними структурами Росії Патріарх Кирило спрямовує діяльність РПЦ в першу чергу на задоволення політичних потреб. В сповідуваній ідеології переплелися його особисті переконання та політичні вигоди. Відтак, російська агресія проти України не суперечить особистим поглядам Патріарха, не зважаючи на те, що в Україні присутня значна кількість парафіян які визвали його своїм лідером та якими він мав би опікуватися. Така картина демонструє, що в діяльності РПЦ відносно України політичні бачення переважають над духовними. Сьогодні саме патріарх Кирило демонструє офіційну позицію РПЦ відносно згадуваних подій, його проповіді та офіційні звернення слугують способом її вираження.

Благословення Патріархом Кирилом війни Росії проти України. Попри розпалювання ворожечі та нагнітання ситуації навколо України, постійно заявляючи про переслідування та дискримінацію своїх віруючих, РПЦ протягом 2014 – початку 2022 рр. робила вигляд, що вона не втручається у військовий конфлікт на Сході України. Її позиція кардинально змінилася напередодні повноцінного військового вторгнення російських військ в Україну. Вона була оголошена публічно, Патріархом Кирилом, 23 лютого 2022 р. у привітаннях з Днем захисника Вітчизни Президента Російської Федерації В. Путіна, міністра оборони С. Шойгу та військовослужбовців РФ¹⁴. Патріарх відзначив

¹³ Колодний А.М. С. 8, 17–18, 21.

¹⁴ Поздравление Святейшего Патриарха Кирилла Президенту России В.В. Путину с Днем защитника Отечества. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5900861.html> (дата звернення 11.04.2022); Поздравление Святейшего Патриарха Кирилла министру обороны России С.К. Шойгу с Днем защитника Отечества. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5900883.html> (дата звернення 11.04.2022); В День защитника Отечества Святейший Патриарх Кирилл возложил венки к могиле Неизвестному солдату у Кремлевской стены. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903402.html> (дата звернення 11.04.2022).

¹¹ Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мищик, І. Преловська. Х.: Фолио, 2018. С. 138; Балюк В., Дорошко М. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2020. № 1 (51). С. 8.

¹² Балюк В., Дорошко М. С. 7.

важливу роль президента та міністра оборони Росії в питаннях захисту державних інтересів, наголосив на співпраці Церкви та держави з метою реалізації заходів направлених на збереження національної історичної пам'яті і утвердження традиційної моралі в житті сучасного суспільства. Окремо він закликав божу допомогу на подальші кроки спрямовані на користь Росії.

Якщо в привітаннях політичному та військовому командуванню лунали переважно загальні речі, то у привітанні військовослужбовцям фактично звучить благословення на майбутнє вторгнення. Кордони Росії називаються священними, а відносно військовослужбовців – наголошується що в них не може бути сумнівів у істинності свого життєвого шляху. Окремо очільник РПЦ відзначив існування загроз на кордонах Росії і зосередив увагу, на тому, що незважаючи на відсутність війни без жертв, кожен військовослужбовець має бути готовим захищати російський народ, готовим до самопожертви. Незважаючи на відсутність прямого заклику до військової агресії проти України або прямого схвалення подібного кроку, ці слова оприлюднені в ситуації коли військово угруповання Росії готувалося до нападу на Україну (до якого залишалось менше доби, а тому можна стверджувати що офіцери військових частин та військовослужбовці були проінформовані про даний наказ), мали підтримати серед військовослужбовців та командування впевненість у вірності відповідного рішення та виправдати військову агресію. Можна говорити, що даний виступ був патріаршим благословенням російських військ на початок проведення бойових дій проти України.

Подібні за змістом речі в подальшому відбулися ще два рази. 13 березня 2022 р., після богослужіння на якому був присутнім директор Федеральної служби військ національної гвардії РФ – головнокомандувач військами національної гвардії РФ генерал В. Золотов, для храму рівноапостольного князя Володимира в Балашихі – головного храму Росгвардії, Патріарх передав список Августовської ікони Богородиці. Вручення супроводжувалося словами – «нехай цей образ надихає молодих воїнів, які приймають присягу, які вступають на шлях захисту Вітчизни»¹⁵. Це відбулося в той час, коли службовці 63 загону поліції особливого призначення, 141 спеціального моторизованого полку Росгвардії, разом із військовослужбовцями іншими частинами, здійснювали військові злочини в Київській області та інших регіонах України. Даний факт серед українців було сприйнято як благословення на діяльність проти України та її народу. А в привітанні з нагоди Дня

¹⁵ В Неделю Торжества Православия Предстоятель Русской Церкви совершил Литургию в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908322.html> (дата звернення 11.04.2022).

військ Росгвардії, Патріарх відзначив позитивні, на його думку, якості арміївців та висловив надію на продовження співпраці з даним органом, спрямованої на зміцнення морального духу, патріотичності та морального виховання росгвардійців¹⁶. Це відбулося у той час, коли весь світ знав про трагедію в м. Буча Київської області.

Вдруге подібний факт відбувся 3 квітня 2022 р., під час богослужіння в храмі збройних сил РФ. Якщо в середині квітня очільник РПЦ звертався до Росгвардії, то тепер його слова спрямовувалися до армії. У проповіді наголошено, що Росія переживає непростий час, пов'язаний із тим, що різні сили намагаються послабити Русь зіптовхують братні народи, під якими Патріарх має на увазі українців і росіян. Відповідно, служба у збройних силах РФ – подвиг, який вимагає готовності до самопожертви заради захисту Росії. Відзначено, що більшість держав світу перебуває під впливом сили, яка намагається протистояти силі росіян. Саме від цієї боротьби залежить історична доля російського народу. Патріарх висловив захоплення російською армією та радість спільного богослужіння¹⁷. Цією проповіддю Патріарх Кирило вчергове спробував сакралізувати російсько-українську війну, виправдавши вторгнення в Україну як історичну священну боротьбу проти таємних сил. Виголошені захоплення та заклики не просто мали підтримати діяльність військових, підвищити їх статус в очах віруючих, але й фактично благословляли участь у бойових діях.

За даними Головного управління розвідки Міністерства оборони України станом на 28 квітня 2022 р. 251 архієрей РПЦ співпрацює з російськими пропагандистами та підрозділами інформаційно-психологічних операцій. Вони виправдовують російську агресію, геноцид українського народу, закликають вірян поповнювати лави російських військових підрозділів, проповідують доктрину «русского мира». Очолує даний список Патріарх РПЦ Кирило. Як встановила українська розвідка, служителі РПЦ отримали чіткі вказівки агітувати батьків та родичів російської молоді спонукати їх укладати контракти про військову службу¹⁸. Така кількість єпископату, який співпрацює із політичною та військовою владою РФ, бере участь у пропаганді та антиукраїн-

¹⁶ Поздравление Святейшего Патриарха Кирилла по случаю Дня войск национальной гвардии России. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5910543.html> (дата звернення 11.04.2022).

¹⁷ Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю 4-ю Великого поста после Литургии в главном храме Вооруженных сил РФ. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5914188.html> (дата звернення 14.04.2022).

¹⁸ ГУР МО України. Повідомлення. Служителі російської православної церкви – солдати пропагандистської армії росії. URL: <https://gur.gov.ua/content/sluzhyteli-rosiiskoi-pravoslavnoi-tserkvy-soldaty-propahandystskoi-armii-rosii.html> (дата звернення 28.04.2022).

ській діяльності, прямо свідчить про загальну підтримку в церковних колах Росії військової агресії проти України та злочинів, які чинить російська армія. Задля справедливості, варто зауважити, що попри тотальний контроль та загальну підтримку, окремі священники, переважно в Україні та Європі, дану позицію політичного та церковного керівництва Росії не поділяють.

Соціальне служіння РПЦ як участь у війні.

Перша офіційна реакція РПЦ на російську інтервенцію в Україні була виголошена Патріархом Кирилом у зверненні до архієпископів, духовенства, ченців та віруючих, оприлюдненому на сайті РПЦ о 18:00 год. 24 лютого 2022 р. Воно було суголосним офіційній позиції російської влади. Патріарх назвав війну конфліктом, а військові дії – бідую. В цьому документі вчоргове лунають ідеологеми про спільність українського та російського народів, їхньої релігії та історії. Замість засудження військових дій, які вже продовжувалися понад 12 годин, керівник РПЦ висловив співпереживання усім «кого зачепила біда». У зверненні не пролунало засудження війни, не говориться про Росію як військового агресора або сторону ведення бойових дій. Замість цього, пролунав заклик до «усіх сторін конфлікту» уникнути жертв серед цивільного населення. Окремо висунута ідея надавати допомогу постраждалим, у тому числі біженцям. Звернення резюмувалося переконанням Патріарха в тому, що «дарована Богом спільність допоможе подолати розділення і протиріччя, що призвели до нинішнього конфлікту»¹⁹. Дане звернення є показовим, адже в ньому не лише не засуджено військову агресію, а фактично відбулося її виправдання, що стало логічним продовженням привітань попереднього дня.

Клич про допомогу біженцям мав виправдати та приховати участь РПЦ у розселенні депортованого українського населення в межах Росії. Про планування даних заходів та участь у їх реалізації РПЦ свідчить переписка Синодального відділу з благодійності та соціального служіння РПЦ із МНС РФ, отримана міжнародною хакерською групою Anonymus. Для листування, напередодні вторгнення російських військ, створено спеціальну пошту mchs@diaconia.ru. Перший, пробний, лист на дану адресу надійшов 21 лютого 2022 р. о 16:36 год. від координаторки церковної допомоги в надзвичайних ситуаціях Синодального відділу з благодійності П. Юферевої²⁰. Другий лист на вказану

адресу надійшов 24 лютого о 14:31 год. Він містив «Довідку про обстановку, яка склалася в результаті евакуації населення Донецької і Луганської народних республік на територію Російської Федерації (станом на 14:00 24.02. 2022)», «Мережевий графік перевезення залізничним транспортом населення Донецької і Луганської Народних Республік (станом на 14:00 24.02. 2022)», «Відомості про розподіл населення Донецької і Луганської народних республік по суб'єктах Російської Федерації (станом на 14:00 24.02. 2022)»²¹. В подальшому на цю електронну адресу щоденно надходили подібні зведення. Всього, за період 24 лютого – 30 березня 2022 р., 57 листів такого змісту²². Відповідно до листування, із 18 лютого 2022 р., коли розпочалося вивезення жителів України із тимчасово невідконтрольних територій Донецької та Луганської областей, до 30 березня 2022 р., коли було зламано пошту синодального відділу, на територію РФ було переміщено 492930 осіб, у тому числі 100142 дитини²³.

Листування свідчить, що із початком повномасштабної російсько-української війни, робота із переміщеними українцями займає важливе місце в Синодальному відділі. Крім циркулярів щодо збору допомоги, додатковими листами направляються «списки необхідних товарів для формування гуманітарного вантажу»²⁴. Для її висвітлення, як благодійної допомоги переселенцям, активно використовуються різноманітні ресурси, зокрема сайт Синодального відділу з благодійності, сайт Московської Патріархії, Telegram-канали «Дела Церкви» та «Дела Церкви. Кратко». Окремо, відділ виступає ініціатором співпраці із федеральними телеканалами, пропонуючи їм відзняти сюжети в місцях розселення, з метою висвітлення допомоги Церкві²⁵.

Синодальний відділ з благодійності та соціального служіння не заперечує свою участь у роботі з депортованими. На сайті Московської патріархії публікуються щоденні зведення щодо даної роботи, висвітлюється кількість церковних організацій де розселено українців, зібраних коштів, продуктів тощо. РПЦ демонструє свою участь, як благодійну. Але наявність інформації про попереднє планування щодо переселення, резервів транспорту, шляхів слідування, розподілу виселених по суб'єктах РФ, доводить протилежне. Подібні факти свідчать не лише про прикриття соціальним служінням участі РПЦ та її керівництва у депортації українців, але і про наявність у церковних ієрархів інформації сто-

¹⁹ Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к архиепископам, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903795.html> (дата звернення 11.04.2022).

²⁰ Листування Синодального відділу з благодійності та соціального служіння РПЦ. URL: https://ddosecrets.com/wiki/Dept._for_Church_Charity_and_Social_Service_of_the-Russian_Orthodox_Church_/diaconia.ru/mchs/58.eml (дата звернення 18.04.2022).

²¹ Там же. 57.eml. (дата звернення 18.04.2022).

²² Там же. 57.eml. – 0.eml. (дата звернення 18.04.2022).

²³ Там же. 0.eml. (дата звернення 18.04.2022).

²⁴ Листування Синодального відділу з благодійності РПЦ. URL: https://ddosecrets.com/wiki/Dept._for_Church_Charity_and_Social_Service_of_the-Russian_Orthodox_Church_/diaconia.ru/vvr/26.eml (дата звернення 18.04.2022).

²⁵ Там же. 24.eml; 34.eml. (дата звернення 18.04.2022).

совно планування військової агресії проти України. Не випадково описана вище риторика прозвучала у зверненнях Патріарха Кирила 23 лютого 2022 р.

Виправдання російської агресії проти України в проповідницькій діяльності Патріарха Кирила. Починаючи із неділі 27 лютого до неділі 10 квітня 2022 р. Патріарх Кирило регулярно, кожного тижня, прямо або опосередковано висловлював реакцію на події в Україні у недільних проповідях після літургії. Крім того, дана позиція виголошувалася у офіційних посланнях, виступах, зверненнях. Після 10 квітня у зверненнях та проповідях акцентування на українському питанні значно зменшується. Навіть у Великодньому посланні та проповіді Патріарха Кирило, на відміну від Вселенського Патріарха Варфоломія, Папи Франциска та інших світових релігійних діячів, не звернувся окремо до українців із словами підтримки, не говорячи вже про обурення чи засудження агресії.

Проповіді розраховані переважно на російську аудиторію та віруючих або прихильників РПЦ. Відповідно висловлювана в них позиція орієнтована на внутрішню аудиторію, яка активно підживлюється державною пропагандою, та фактично є її продовженням. Характерною ознакою виступає розрахунок на повне сприйняття та відсутність критичного аналізу сказаного, поєднання політичних процесів та військової агресії із сакральним, метафізичним. У проповіді 27 лютого 2022 р. Патріарх заявив, що ситуація в Україні характеризується тим, що «злі сили, які завжди боролися з єдністю Русі та Руської церкви», намагаються взяти гору²⁶. В наступній недільній проповіді, говорячи про Україну, він зазначив, що Росія та РПЦ «вступили в боротьбу, яка має не фізичне, а метафізичне значення»²⁷. В одній із проповідей, очільник РПЦ прямо сказав, що проти Росії повстали зовнішні сили, які борються за руйнування єдності Русі. Пояснюючи причини, він наголосив, що «є в Писанні згадка про силу, яка стримує прихід у світ антихриста»²⁸, маючи на увазі під нею Росію та її армію. Подібними заявами відбувається не просто виправдання війни, а її сакралізація, нав'язування віруючим думки про необхідність та неминучість військової агресії. Сама агресія представляється не як війна Росії проти України, а як протистояння Росії метафізичним силам зла. В цілому, проповіді Патріарха Кирила суголосні

²⁶ Слово Святейшого Патріарха Кирилла в Неділю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html> (дата звернення 11.04.2022).

²⁷ Патриаршая проповедь в Неділю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html> (дата звернення 11.04.2022).

²⁸ Патриаршая проповедь в праздник Благовещения Пресвятой Богородицы после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5915759.html> (дата звернення 11.04.2022).

офіційній позиції політичного та військового командування Росії.

Першоієрарх пропагує необхідність єдності з українцями, як релігійної так і політичної²⁹. Він не розглядає Україну, як окрему незалежну державу, а українців окремим народом. 27 лютого 2022 р. він заявив – «коли я говорю Русь, то вживаю давній вислів... землю, в яку зараз входять і Росія, і Україна, і Білорусь, і інші племена та народи»³⁰. В риторичній ієрархії, висловлюваній у проповідях перед віруючими, відсутній термін «війна» або навіть офіційний російський – «спеціальна операція». Цей термін замінений на «міжособна боротьба». Говорячи про події в Україні, переважно лунають вислови «небезпечні процеси на Українській землі»³¹, «те, що відбувається в Україні»³² тощо. Ці завуальовані, нечіткі формулювання покликані пом'якшити сприйняття військових процесів та виправдати агресію, замінюючи її сакральними явищами. Разом із тим, вони чітко формулюють та окреслюють межі зазіхань на міжнародній арені як самої РПЦ так і Росії.

Однією із спроб виправдати агресію є безпідставні звинувачення України в релігійних обмеженнях чи переслідуванні УПЦ МП; обмеженнями та переслідуваннями Донбасу; насадження єресі, під якою російська сторона розуміє канонічну Православну Церкву України; нав'язування західного способу життя, пов'язуючи його для віруючих із гомосексуалізмом. Найкраще та найповніше ці наративи російської сторони були представлені керманічом РПЦ під час проповіді 6 березня 2022 р. Він заявив, що тривають спроби знищити те що існує на Донбасі, маючи на увазі сепаратистські об'єднання ДНР/ЛНР. За його словами, це відбувається через неприйняття місцевим населенням цінностей, які пропонуються тими, хто претендує на світову владу. І далі пояснює – «сьогодні є такий тест на лояльність до цієї влади... – це гей-парад... І ми знаємо, як люди противляться цим вимогам і як цей спротив приду-

²⁹ Патриаршая проповедь в Неділю Торжества Православия после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908325.html> (дата звернення 11.04.2022); Патриаршая проповедь в праздник Благовещения Пресвятой Богородицы после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5915759.html> (дата звернення 11.04.2022).

³⁰ Слово Святейшого Патріарха Кирилла в Неділю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html> (дата звернення 11.04.2022); Патриаршая проповедь в Неділю Торжества Православия после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908325.html> (дата звернення 11.04.2022).

³¹ Патриаршая проповедь в праздник Благовещения Пресвятой Богородицы после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5915759.html> (дата звернення 11.04.2022).

³² Патриаршая проповедь в Неділю Торжества Православия после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908325.html> (дата звернення 11.04.2022).

шується силою»³³. Далі, в цій проповіді, віруючим насаджується думка про страждання населення ДНР/ЛНР, восьмирічне протистояння російській агресії на Сході України, – називається «придушенням та знищенням людей на Донбасі», стражданнями, у тому числі за прихильність до УПЦ МП. Підсумовуючи свої слова, Патріарх даючи відповідь на риторичне питання «хто напав на Україну», вчоргове заявляє про метафізичну боротьбу.

Наступної неділі дана тема знайшла своє продовження, зосереджуючись переважно на фальсифікації відомостей щодо релігійної ситуації в Україні. У словах виголошених у свято Торжества Православ'я, задля надання сакральності, викривляючи реальні факти, очільник РПЦ пов'язує міжконфесійні відносини в сучасній Україні із періодом іконоборства VIII–IX ст. у Візантії. Він наголосив, що в Україні влада з політичних мотивів вважає неможливим перебування більшості православних в складі РПЦ. Розповідав про ніби то утиски проти таких віруючих та неможливість через страх поминати його ім'я. Звучить заява, що відмова від подібного поминання через страх – ознака слабкості, небезпека для духовного життя³⁴. Ці слова говорилися не лише з метою виправдання військової агресії, але і для своєрідного пояснення ситуації в УПЦ МП. На той час, в цій релігійній структурі почалися процеси, спрямовані на не поминання імені Патріарха Кирила на богослужіннях, вимоги скликання Собору УПЦ МП для розірвання зв'язків із РПЦ, засудження позиції РПЦ та особисто Патріарха щодо війни в Україні, зміна канонічної приналежності шляхом приєднання до ПЦУ. Незважаючи на те, що ініціаторами даних процесів виступила частина рядового духовенства та вірян, подекуди правлячі архієреї змушені були піти на певні поступки, дозволивши офіційно не поминати Патріарха РПЦ, хоча вцілому позиція церковного керівництва УПЦ МП була лояльною до РПЦ. Такі кроки спрямовувалися переважно для зняття напруги серед віруючих УПЦ МП, які не поділяли позиції Патріарха, з метою їх утримання в своїх лавах.

Розуміючи несприйняття висловлюваних позицій серед віруючих України та небезпеку для становища РПЦ поступками архієреїв, Патріарх Кирило звинувачує їх у слабкості. Попри те, що в грецькій традиції існує звичай поминати лише правлячого архієрея, він заявляє, що відмова від поминання його імені становить небезпеку для духовного життя тих, «хто в малому відступає від істини», адже «со-

годні не поминаємо ім'я Патріарха, через страх, а завтра хтось може вимагати і більшого». З метою стримування подібних тенденцій озвучується думка з посиланням на Євангеліє, яку можна розглядати як попередження чи погрози тим архієреям та духовенству, які сумніваються в істинності позиції очільника РПЦ – «якщо хто в малому не вірний, то він і в великому може бути невірний»³⁵. Дана проповідь спрямована, з одного боку до російських віруючих, щоб пояснити процеси пов'язані зі зміною становища РПЦ в Україні, а з іншого – до кліру та священства України, щоб утримати їх в межах свого впливу та попередити процеси спрямовані на відокремлення УПЦ МП.

У другу неділю Великого посту, 20 березня 2022 р., російський Патріарх виголосив проповідь, у якій спробував за допомогою прикладів російської історії, на яких базується теорія «русского мира» та імперські бачення сучасної Росії, показати місце РПЦ та особисто Патріарха у війні та її потенційному закінченні. Це звернення показує тому, що воно, багато в чому, розкриває наративи, які Патріарх Кирило вбачає в місці РПЦ в російській державності та її сучасних агресивних діях. Місце РПЦ та Патріарха в державній структурі висвітлено через призму Євангельської розповіді про розслабленого. Відзначено, що Євангельського чуда із зціленням не відбулося б, якби не люди, які принесли розслабленого до Ісуса Христа. Саме в тих людях, Патріарх вбачає себе та РПЦ в історії Росії. Він наголосив, що у найтяжчих історичних процесах саме РПЦ підтримувала російських політичних діячів у боротьбі. Використано приклади монгольської навали, Дмитра Донського і преподобного Сергія, який благословив князя; смутного часу і Патріарха Гермогена; більшовицького перевороту і Патріарха Тихона. Відзначено, що в ці ключові моменти саме церковні діячі молилися за збереження російської державності і Церкви, що їх і утримувало. В кінці підсумовується, що і нинішній Патріарх діє за прикладом своїх попередників, адже необхідно зберегти єдність росіян та українців, які за його словами є одним народом. Для посилення даної ідеологемі, він називає її «правдою божою» та закликає усіх не сумніватися і не вагатися у її реалізації, адже і раніше усе здійснювалося Божою допомогою але через діяльність людей³⁶. Таким чином, Патріарх Кирило вчоргове, намагається легітимізувати російську агресію та представити її, як священну боротьбу. Крім того, він

³³ Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html> (дата звернення 11.04.2022).

³⁴ Патриаршая проповедь в Неделю Торжества Православия после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908325.html> (дата звернення 11.04.2022).

³⁵ Патриаршая проповедь в Неделю Торжества Православия после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908325.html> (дата звернення 11.04.2022).

³⁶ Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю 2-ю Великого поста после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5909901.html> (дата звернення 11.04.2022).

ставити себе в ряд із канонізованими РПЦ святими, що має свідчити про непомильність його позиції.

Крім постійного виправдання російської агресії та участі у розселенні депортованих українців, керівництво РПЦ намагається представляти свою позицію, як миротворця. Під цими заявами, насправді, приховуються спроби домогтися досягнення військовим чином політичних цілей поставлених керівництвом Росії. Це простежується із проповідей очільника РПЦ. Він постійно заявляє про необхідність молитися за мир. Але під миром мається на увазі не припинення бойових дій, виведення російських військ чи суверенітет України. У патріаршому зверненні 24 лютого 2022 р. зазначається про спільність між українцями та росіянами, яка «допоможе подолати розділення та протиріччя, які виникли» та закликається до посиленої молитви за такий мир³⁷. 27 лютого лунають заклики до молитви за відновлення миру – за «відновлення братських відносин» між українцями та росіянами³⁸. На початку квітня Патріарх ще повніше окреслив, що має на увазі під закликом про мир в Україні. Він чітко зазначив, що необхідно молитися про «збереження єдності нашої Церкви, про те, щоб Православна Церква не отримала ніякої шкоди... щоб зберіглася духовна єдність Руської землі»³⁹. Таким чином, зі сторони РПЦ здійснюються спроби продемонструвати віруючим, в першу чергу в Україні, що вона не являється стороною конфлікту, а пропагує відновлення миру. Виникнувши у суть проповідей, стає очевидним що під миром РПЦ, насамперед, розуміє виконання військових завдань Росії в Україні, збереження своїх позицій та можливість контролю над нашою державою.

Крім того, в умовах ведення повномасштабної війни та здійснення військових злочинів, Патріарх Кирило постійно демонструє свою підтримку військовому та політичному керівництву Росії. Це проявляється як опосередковано, через привітання та присутність вищого державного та військового керівництва на патріарших богослужіннях, так і через проповіді. Зокрема вірним РПЦ було заявлено, що «ми поважаємо цивільну владу», «немає влади як не від Бога, всяка влада від Бога»⁴⁰, наголошено

що ці слова із Святого писання вимагають поваги до влади. Все вище викладене резюмувалося закликом згуртуватися навколо влади⁴¹. Подібні формулювання та висловлювання однозначно свідчать про беззастережну підтримку дій російської влади з боку Патріарха Кирила та РПЦ в цілому. Про схвалення позиції предстоятеля повнотою РПЦ свідчать засідання Священного Синоду, до якого зокрема входять і представники УПЦ МП. Жодного разу не піднімалося питання засудження війни, риторика Синоду в цілому співпадає із позицією Патріарха та російської влади. Синод постановив вважати за необхідне донесення позиції РПЦ щодо ситуації в Україні до очільників інших релігійних спільнот та міжхристиянських товариств⁴².

Реакція РПЦ на міжрелігійній арені. Крім благословення війни проти України та її виправдання у російському суспільстві та серед віруючих РПЦ, Патріарх Кирило виконує функцію представлення такої ж позиції на зовнішньополітичній арені через релігійні організації інших держав. За два місяці повномасштабного вторгнення російських військ в Україну він мав ряд зустрічей в онлайн форматі із представниками християнських релігійних організацій, зокрема із Папою Римським Франциском, архієпископом Кентерберійським Джастіном Уелбі⁴³, Патріархом Сербськи Порфириєм⁴⁴, надіслав послання до виконуючого обов'язки генерального секретаря Всесвітньої ради церков тощо⁴⁵. Так, як дані звернення покликані донести позицію російської влади до міжнародної спільноти, вони повністю повторюють риторичку очільників російської церкви та держави. Наприклад, у розмові з Папою Франциском 16 березня 2020 р., Патріарх Кирило переконував, що нинішні події розпочалися у 2014 р. з подій на Майдані, внаслідок яких відбулася зміна влади в Україні. Про ніби то атаку представників нацистських угруповань, у 2014 р. в Одесі, проти мирних демонстрантів, які вийшли відстоювати право на використання російської мови. В цій же бесіді, пояснив Папі тривалість прилітного часу ракет НАТО до Петербургу, після входження до Північноатлантичного Альянсу країн Балтії. Аргументуючи цим,

³⁷ Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903795.html> (дата звернення 11.04.2022).

³⁸ Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html> (дата звернення 11.04.2022).

³⁹ Патриаршая проповедь в праздник Благовещения Пресвятой Богородицы после Литургии в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5915759.html> (дата звернення 11.04.2022).

⁴⁰ В Неделю Торжества Православия Предстоятель Русской Церкви совершил Литургию в Храме Христа Спасителя. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908322.html> (дата звернення 11.04.2022).

⁴¹ Патриаршая проповедь в Неделю 5-ю Великого поста после Литургии в храме Покрова Пресвятой Богородицы на Люберецких полях г. Москвы. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5915759.html> (дата звернення 11.04.2022).

⁴² Журналы Священного Синода от 24 марта 2022 года. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5910999.html> (дата звернення 11.04.2022).

⁴³ Там же.

⁴⁴ Состоялась беседа Святейшего Патриарха Кирилла с Предстоятелем Сербской Православной Церкви. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5921647.html> (дата звернення 27.04.2022).

⁴⁵ Послание Святейшего Патриарха Кирилла и.о. генерального секретаря Всемирного совета церквей в связи с событиями на Украине. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5907942.html> (дата звернення 11.04.2022).

він наголосив, що Росія не могла погодитися на входження України до НАТО⁴⁶. Таким чином бачимо, що міжцерковні та міжрелігійні зустрічі очільника РПЦ спрямовані не на екуменічну чи міжцерковну співпрацю, обговорення гуманітарних чи богословських проблем, а на донесення світовій спільноті позиції політичної влади Росії. Подібні діалоги мають на меті не лише виправдати російську агресію, але й послабити міжнародну підтримку України.

Висновки

Таким чином, можна стверджувати, що РПЦ є стороною конфлікту, яка виправдовує та благословляє війну Росії проти України. Перетворення віровчення на політичну релігію та активна підтримка ідеології «русского мира», фактично перетворили РПЦ на ідеологічне підґрунтя політичного

⁴⁶ Раѡяснение Службы коммуникации ОВЦС в связи с интервью Папы Римского Франциска итальянскому изданию *Cogitare della sera*. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5923137.html> (дата звернення 04.05.2022).

режиму Росії та її військової агресії. На сучасному етапі офіційну позицію Церкви висловлює переважно Патріарх Кирило (Гундяєв). Його звернення та заяви адресовані різній аудиторії, проте переслідують єдину мету – виправдати російську військову агресію, донести офіційну позицію російської влади до якомога ширшого кола. Для цього використовується як внутрішній потенціал, так і можливість спілкування на зовнішньополітичній арені. Особливістю реакції очільника РПЦ є те, що він намагається висвітлити російсько-українську війну, як метафізичну боротьбу із силами зла, формуючи образ священної війни.

РПЦ намагається демонструвати свою миротворчу діяльність, час від часу заявляючи про необхідність досягнення миру в Україні. Аналізуючи реакцію РПЦ на війну, стає очевидним, що під досягненням миру мається на увазі капітуляція України. Крім того, миротворчою діяльністю та соціальним служінням РПЦ намагається приховати свою участь у війні, зокрема відношення до переселення українців.

Інформація про автора:

Оліцький В'ячеслав Олександрович,

кандидат історичних наук,

в.о. завідувача кафедри історії України

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

87, вул. Роменська, м. Суми, 40002, Україна

Information about the author:

Olitskyi Viacheslav Oleksandrovych,

PhD (History),

Acting Head of the Department of History of Ukraine

Sumy Makarenko State Pedagogical University

87, Romenskaya str., Sumy, 40002, Ukraine